

CSÍKY GÁBOR (1915–2001): AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET ALAPÍTÁSA ÉS MŰKÖDÉSE

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A XVIII. században a vallásos kérdések helyébe fokozatosan a gazdasági és kulturális problémák kerültek. Bécsben a testőrírók mozgalma a magyar nyelv és irodalom megújítását indítja el, vezérük Bessenyei György pedig ezen túlmenően magyar tudós társaság létrehozását javasolta 1781-ben. Tőle függetlenül és előbb, 1756-ban Erdélyben Bod Péter veti fel az akadémiai gondolatot. Egyik sem valósul meg.

Erdélyben mindig nagy hagyományai voltak annak, hogy a régi tanokat összevetették a legfiatalabb eszmékkal, és számtalan példáját láthatjuk, hogy Nyugat-Európában éppen csak ismerkedtek az új tudományos gondolattal, amikor valamelyik erdélyi iskolában már a tanrendben szerepelt. Nem véletlen hát, hogy a felvilágosodás eszmerendszere jó talajra került, az első ténylegesen működő tudományos egyesületek itt jöttek létre.

Erdélynek négy nagyobb városa tarthatott igényt kulturális vezető szerepre. Mindegyiknek éppen ez idő tájt egy-egy új alapítású nevezetes közgyűjtemény adott különös jelentőséget. Egyik az ősi fejedelmi város, Gyulafehérvár, az erdélyi római katolikus püspökség székhelye, ahol gróf Batthyány Ignác püspök, sokoldalú tudós 1798-ban létesített gazdag könyvtárat, múzeumot és csillagdat, a 'Batthyányeum'-ot. A második Marosvásárhely, ahol a királyi tábla, a református kollégium és gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár 1802-ben megnyílt könyvtára és múzeumi gyűjteménye adott a művelődési mozgalmaknak megfelelő keretet. A harmadik Nagyszeben, Szászföld központja, melynek báró Bruckenthal Sámuel erdélyi kancellár létesített könyvtárat és múzeumot. Bécs ezt támogatta, és arra törekedett, hogy Erdély kulturális súlypontja áttolódjék Nagyszebenbe. Az erdélyi magyarság viszont Kolozsvár szellemi bástyáit igyekezett erősíteni, hiszen a főkormányshéknak (Gubernium), a katolikus, református és unitárius kollégiumoknak, az országgyűlésnek és az erdélyi arisztokráciának a központja volt. A XVIII–XIX. század fordulóján tehát egyelőre megoszlottak a kulturális erőviszonyok, de a súlypont mindinkább Kolozsvár felé tolódott.

Az előző fejezetben már szóltunk arról, hogy a Bod Péter által kezdeményezett tudós társasági törekvések viszont éppen Marosvásárhelyen keltek életre. Aranka György helybeli táblabíró 1791-ben adta ki röpiratát *Egy Erdélyi Magyar Nyelv-Mívelő Társaság felállításáról való Rajzolat...* címen, amit az erdélyi országgyűlés még az évben elfogadott. Ennek alapján alakult meg 1793-ban Marosvásárhelyen az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, az első működő magyar tudós társaság, Széchenyi tudós akadémiajának egyetlen méltó elődje, mely 1806-ban megszűnt.

Ezt követően voltak még egyéni kezdeményezések. Így Döbrentei Gábor, az 1814-ben indított *Erdélyi Múzeum* című tudományos folyóiratában próbálta Aranka György eszméinek propagálásával a tudós társaságot életre kelteni 1818-ban, de kísérletét Bécs megakadályozta. Időközben báró Bruckenthal Sámuelnek sikerült bécsi kapcsolatai révén végrendeletével 1817-ben megalapítani Nagyszebenben Erdély első múzeumát és könyvtárát, az erdélyi századok legjelentősebb nemzeti tudományos intézetét. Végül Bölöni Farkas Sándor, a későbbi neves utazó, 1829-ben kidolgozta egy erdélyi közgyűjtemény, nemzeti múzeum tervét, de

nem sikerült hivatalos helyen elfogadtatnia, s így az erdélyi magyar múzeumi gondolat tovább vajúdott.

Ilyen előzmények után a múlt század 30-as és 40-es éveiben a múzeumi gondolat, s vele együtt az egyetemi, nem kevésbé az egyesületi gondolat is tovább élt a köztudatban, és már az országos érdeklődés központjába került. Ennek az ébrentartása az időközben létrejött kolozsvári lapok, leginkább a *Nemzeti Társalkodó* (1830) propaganda-tevékenységének volt köszönhető. Így történhetett meg, hogy az 1842. június 21-én megnyitott kolozsvári országgyűlésen Kemény József és Kemény Sámuel grófok könyv-, kézirat- és ásványgyűjteményüket a Kolozsvárott felállítandó Nemzeti Múzeum céljára ajánlották fel. Hasonlóan cselekedett Gyulay Lajos gróf, Esterházy László gróf és Teleki József gróf, Erdély kormányzója is. Az országgyűlés magyar része egyhangúlag elfogadta a múzeumalapítás javaslatát, majd annak tervezetét, bár a szász képviselők hevesen ellenezték. Nekik ugyanis nem volt érdekük egy országos múzeum létesítése Kolozsváron, mikor a szebeni Bruckenthal-múzeum 1817 óta fennállt, és 1833 óta már honismertető egyesületük, a 'Verein für Siebenbürgische Landeskunde', és folyóiratuk szolgálta nagyjából ugyanazokat a célokat, amelyeket az erdélyi magyarság éppen az új intézmény megalapításával akart elérni. A szászok ellenkezése viszont megakadályozta Bécsben a múzeum alapítására vonatkozó törvénytervezet szentesítését. A rendek ezután hiába sürgették az ügy kedvező elintézését, választ sem kaptak.

Az 1848–49-es szabadságharcot követően Kőváry László történész szólalt meg elsőnek a múzeumalapítás ügyében. 1852-ben *Erdély régiségei* címen megjelent munkájában a következőket írta: „Nincs ország, mely a természet és történet kezéből több anyagot nyújthatna egy múzeumra, mint Erdély. Gyűjtsük össze mindazt, ami régi, mit most lábainkkal tapodunk... Múzeumot minden áron! Egyletet... mely kötelességévé tegye tagjainak mindent megóvni, ami antik s mindent összegyűjteni ami gyűjthető.” Munkája széles körben ébren tartotta a múzeum egyesületi úton való felállításának a gondolatát. A megvalósulásra azonban csak akkor került sor, mikor Mikó Imre gróf, Erdély szellemi és gazdasági felemelésének vezéregyénisége, 'Erdély Széchenyije' vette kezébe az ügyet. Mikó Imre összejövetelek, levelezés és a sajtóban közzétett cikkei útján megértette a közvéleménnyel, hogy a múzeumnak egyesületi úton való megalapítása elodázhatatlan kérdés.

1855-ben elhunyt Kemény József gróf, aki gyűjteményét – az Erdélyi Múzeum felállításáig – végrendeletében letétül a Magyar Nemzeti Múzeum gondviselésére bízta, mert félt, hogy az a nagyszebeni szász múzeumhoz kerül. Mikó Imre látta, hogy sürgősen cselekednie kell, mert azt sem akarta, hogy a gyűjtemény esetleg Pestre kerüljön. Ezért a helyiség kérdésének megoldása céljából 1856-ban egy tízholdas kert közepén álló emeletes villáját a megalapítandó múzeumnak adományozta. A továbbiakban Mikó többszöri személyes közbenjárására sikerült végre Bécsben a működési engedélyt kieszközölni. Ezek után az 1859. július 19-én jóváhagyott alapszabályok értelmében november 23-án a kolozsvári Redut épületében megtartották az Erdélyi Múzeum-Egylet (akkori helyesírással még Muzeum) – később Egyesület – alakuló közgyűlését, melyen az alapító Mikó Imrét egyhangúlag elnökké választották. Az egyesület és múzeum megalapítását Erdély-szerzte nagy lelkesedéssel fogadták, elsősorban nem közművelődési mozgalomnak tartották Mikó kezdeményezését, hanem politikai sikernek.

Megalakulásakor az egyesület alapszabályai szerint hármas célt tűzött maga elé: 1. múzeumot állít és tart fenn, 2. gondoskodik a múzeumi, gyűjtött anyag tudományos feldolgozásáról és publikálásáról, és 3. gondoskodik a tudomány és művelődés terjesztéséről. A gyűjteményeket tehát az egyesület a tudományok szolgálatára állította fel, s így az Erdélyi Múzeum-Egylet a tudományt szolgáló múzeumnak a társadalmi képviselője. A múzeum első őre a polihisztor Brassai Sámuel volt, első könyvtárosa pedig Szabó Károly történész-bibliográfus. 1860-ban már megkezdtek a tudományos ülések tartását. 1861-ben kimondták

ezek két tárgykör szerinti elkülönítését: történelmi és természettudományi ülésekre, ezzel megalakultak a tudományművelő munka első keretei, a szakosztályok. Részből a tudományos előadások anyagának közlésére egyesületi évkönyv kiadását kezdték meg 1861-ben. Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyveinek első szerkesztője Brassai Sámuel volt.

Erdély közművelődési életében újabb igen jelentős változás következett be 1872-ben, amikor is a magyar állam szükségesnek látta Kolozsváron tudományegyetem megalapítását, ami az egyesület életében, fejlődésében lényeges előrelépést hozott. Bár az egyesület elsősorban múzeum volt, két szakosztályában tudományművelő munkát is kifejtett, így 1872 előtt mintegy az egyetemet helyettesítette, illetve pótolta. Ezután már az egyetem létesítését is az egyesület tette lehetővé azzal, hogy a magyar állammal 1872-ben kötött szerződés alapján az egyetem rendelkezésére bocsátotta tudományos gyűjteményeit évi 5000 forint ellenében, sőt a tizholdas kertet is a Mikó-villával együtt, ami később a botanikus kert lett. Az egyesület mentesült a múzeum fenntartásával kapcsolatos anyagi gondoktól, de ezek híján hanyatlott a múzeumi tevékenység, így a szakosztályokban a tudományművelő és -terjesztő tevékenységben pangás következett be.

A Ferenc József Tudományegyetem tanárai és tanszékei mentesítették ugyan az egyesületet az addig végzett tudományművelő tevékenység alól, ami nekik előnyös volt, de idegenkedtek a szakosztályokban még uralkodó múzeumi szellemtől. Ezért az egyetem orvos kari tanárai, úgyszintén a matematika-természettudományi kar tanárai 1876-ban, éppen Mikó Imre halálának évében, megalakították a Kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulatot, melynek elnöke Abt Antal fizikus, titkára Hőgyes Endre orvos lett. Ezt az elkülönülési mozgalmat azonban ellenezte Finály Henrik filológus, aki egyetemi tanár s egyben az egyesület titkára volt, és sikerült elérnie, hogy ez a társulat megszűnjön, tagjai visszalépjenek az egyesületbe, ami 1883-ban az új alapszabály-tervezet elfogadása után megtörtént. Ugyanakkor a szakosztályok is újjászerveződtek: a Történelmi Szakosztályból Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály, a Természettudományi Szakosztályból pedig már 1879-ben Orvos-Természettudományi Szakosztály lett, s ebbe olvadt bele a társulat.

Ezzel az Erdélyi Múzeum-Egylet életében, működésében lényeges változások állottak be, melyek tulajdonképpen már 1878-ban megkezdődtek. Az eredetileg múzeumot fenntartó egyesület a tudományos célok és a munka sikere érdekében szervezte szakosztályait, de az újjáalakulást az akadémiai gondolat indította be. Ugyanis az egyesületet az egyetemmel és az Orvos-Természettudományi Társulattal létrejött kapcsolata arra az útra terelte, hogy tudós társasággá alakuljon, pedig nem ez volt eredeti célja. Ennek érdekében buzgólkodott éppen az egyesület titkára, Finály Henrik, az akadémiai gondolat vezére, ezért terelte vissza az Orvos-Természettudományi Társulatot az egyesület kebelébe. Az új és megerősödött szakosztályokban lendületes munka kezdődött, ami az akadémiai gondolatnak kedvezett, de az egyesület múzeumi gondolatának nemigen. Az 1883. évi alapszabály-módosítás után a szakosztályok önállósodási törekvése fokozódott, ugyanakkor az egyesülethez való laza kapcsolat minden előnyét élvezték. Az egyesület kiadványaiban, folyóirataiban az egyetemi tanárok szabadon publikálhattak.

Ezek után nem volt csoda, hogy Finály Henrik az 1896. évi millenniumi közgyűlésen felvetette a kolozsvári tudós társaság megalapításának gondolatát. A múzeumi gondolat harcosaként lépett fel ellene Apáthy István egyetemi tanár, az állattár igazgatója, továbbá Erdélyi Pál, az egyetemi könyvtár igazgatója. A két elv képviselői egy évtizedes harcos viták után 1906-ban megegyeztek az Erdélyi Múzeum-Egylet munkásságának, célkitűzésének új megfogalmazásában. Az új alapszabályok szerint az egyesület visszatért az alapítási elvekhez, azaz fenntartja a múzeumot, feldolgoztatja a gyűjtött anyagot, műveli a honismeretet és általában a magyar tudományosságot. Az alapszabály rögzítette, hogy az egyesületnek négy szakosztálya lesz: 1. a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, 2. Természettudományi, 3. Orvostudományi és 4. Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály. Az egyesület kormányzója

a közgyűlés és a választmány, a határozatok végrehajtói a tisztviselők. A szakosztályok ügyeit a közgyűlésük, a választmányuk, illetve az elnökségük intézi. Az egyesület szakosztályai külön üléseiken Kolozsvárott szak- és népszerűsítő előadásokat tartanak, részt vesznek az egyes erdélyi városokban időnként, lehetőleg évenként rendezendő és a tudománynépszerűsítés céljait szolgáló vándorgyűléseken. A tárak élén az egyetem megfelelő tanszékén működő egyetemi tanárok állnak igazgatói minőségben, akik hivatalból tagjai a központi választmánynak.

Az egyesületnek múzeumi alapokon való újjászervezése igen hasznosnak bizonyult. Az a rövid idő, amely az újjászervezéstől kezdve a nyugodt munkalehetőségek végét jelentő első világháborúig terjedt, mindenképpen az egyesület virágkorának nevezhető.

Az Erdélyi Múzeum-Egyletnek számos kiadványa jelent meg, melyek közül a fontosabbakat említjük meg. Az *Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve*, melyet 1873-ig Brassai Sámuel szerkesztett, s mint központi kiadvány 1861-től 1914-ig jelent meg; ezután szünetelt 1941-ig. Az *Erdélyi Múzeum* 1847–1878 között központi kiadvánként jelent meg Finály Henrik titkár szerkesztésében, 1879–1905 között már a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály közlönye volt, 1906–1917 között pedig egyúttal a könyvtáré is. 1930-tól 1946-ig újra központi kiadvánként jelent meg mint az *Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályainak közlönye* György Lajos szerkesztésében. Az *Orvos-természettudományi Értesítő* 1879-ben indult mint az Orvos-Természettudományi Szakosztály folyóirata. Az 1906. évi kettéválás után az Orvostudományi Szakosztály folyóirata az *Orvostudományi Értesítő* lett, a természettudományi szakosztályoké pedig *Múzeumi Füzetek* néven indult Apáthy István szerkesztésével. E lap egyúttal az Erdélyi Nemzeti Múzeum természeti tárainak – állat-, növény- és ásványtár – értesítője lett. Az 1906-tól szervezett vándorgyűlésekről emlékkönyvek jelentek meg, és pedig 18 kötet. Ezenkívül számos különálló tudományos mű és alkalmi kiadvány, s végül az *Erdélyi Tudományos Füzetek* sorozatának kötetei láttak napvilágot.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tárai, gyűjteményei alkották az Erdélyi Nemzeti Múzeumot. A tárak a következők voltak: 1. könyv-, levél- és kéziratár, 2. érem- és régiségtár, 3. állattár, 4. növénytár, 5. ásványtár. Az utóbbi később kettévált ásvány-kőzettárra és föld-öslénytárra.

A két világháború közötti nehéz időkben mutatkozott meg igazán, hogy mennyire szüksége volt Erdély magyarságának a szellemi és anyagi tekintetben egyaránt önálló és független Erdélyi Múzeum-Egyesületre. Az erdélyi magyar kisebbségi életnek egyetlen világi intézménye volt az egyháziak mellett, mely ellen tudott állni a megszálló románok követeléseinek. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület volt az erdélyi magyarság egyik fontos intézménye, mely sikeresen harcolt annak fennmaradásáért és szellemi életéért. Az anyaországhoz való 1940–1944 közötti visszatérés után azonban a román uralom megszüntette az Erdélyi Múzeum-Egyesületet.

Irodalom:

Finály Henrik (szerk.): Az Erdélyi Múzeum-Egylet évi tudósítása. 1866/1867–1869. Kolozsvár, 1868–1870. 130, 64, 63.

Finály Henrik (szerk.): Az Erdélyi Múzeum-Egylet évkönyvei. Új folyam. I–III. 1874–1878. 254, 519.

Kelemen Lajos: Törekvések az Erdélyi Múzeum alapítására. Erdélyi Múzeum 26 (1909) 353–375.

Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében. Erdélyi Múzeum 36 (1931) 182–200.

- Tavaszy Sándor: Magyar tudományos törekvések Erdélyben. György Lajos (szerk.): Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyen 1930. augusztus 28–30 napján tartott IX. vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1931. 19–34.
- Teleki Domokos: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története. György Lajos (szerk.): Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Marosvásárhelyen 1930. augusztus 28–30 napján tartott IX. vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1931. 35–46.
- Hofbauer László: Az erdélyi akadémiai mozgalmak története. Asztalos Miklós (szerk.): A történeti Erdély. Bp., 1936. 703–719.
- György Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859–1934. Kolozsvár, 1937. 325.
- Bisztray Gyula: Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat. + Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története. Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos (szerk.): Erdély magyar egyeteme. Kolozsvár, 1941. 25–138, 139–152
- Kelemen Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története. Erdélyi Pál (szerk.): Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére 1859–1909. Kolozsvár, 1909–1942. 5–79.
- Kristóf György: Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig. Kolozsvár, 1942. (Erdélyi Tudományos Füzetek 135.)
- Jancsó Elemér: A felvilágosodástól a romantikáig. Bukarest, 1966. 634.